

**РОЗРИВ МІЖ РОЗУМОМ І СЕРЦЕМ, СПРИЧИНЕНИЙ
ДРУКОМ, — ЦЕ ТРАВМА, ЯКУ ЄВРОПА ПЕРЕЖИВАЄ Й ДОСІ
ВІД ЧАСІВ МАКІАВЕЛЛІ**

Як це не дивно, що тільки-но з'явився друк, візуалізація почала відокремлюватися, це призвело до кумедного лицемірства чи розриву між розумом і серцем. Цікаво порівняти бачення цього розриву ірландцем і англійцем лише двісті років потому, наприкінці вісімнадцятого століття. Ось що писав сентиментальний кельт Едмунд Берк у книзі «Роздуми про французьку революцію», коментуючи дух ощадливості та прагнення все класифікувати й підрахувати.

Минуло вже шістнадцять чи сімнадцять років відтоді, коли я побачив королеву Франції, на той час іще дружину дофіна, у Версалі й дотепер не можу забути цього прекрасного видовища. Я побачив, як вона пливла над обрієм, прикрашаючи собою ту прекрасну сферу, до якої вона прямувала, — наче-то сьйлива вранішня зоря, сповнена життя та радощів. О! Яка це була революція! І яке ж серце, повністю позбавлене емоцій, треба мати, аби витримати цю височінь і це падиння! Коли вона була оточена такою любов'ю, таким захватом і шаную, у мене й гадки не було, що незабаром їй знадобиться протиотрута від ганьби, яка поселиться в її грудях. Хіба можливо, що в оточенні нації таких галантних і шляхетних кавалерів на її голову можуть звалитися якісь нещастя. Я гадав, що десять тисяч мечів повинні вихопитися з піхов, якщо хоч один образливий погляд буде спрямовано в її бік. Але час лицарів минув. Настав час софістів, економістів і касирів. Слава Європи згасла навечно. Ніколи, ніколи ми вже не побачимо лицарської відданості жіночій чарівності й шляхетності, цієї гордовитої покори, цієї поступки серця, в якому, навіть підкореному, зберігся дух високої волі. Непідкупна грація життя, захист нації, колиска мужності й героїзму — все минулося! Минулися витончені принципи та лицарство честі, які змушували найменшу пляму сприймати неначе рану, які надихали мужність і пом'якшували гнів, які додавали шляхетності всьому, до чого доторкались, і завдяки яким зло втрачало більшу частину своєї влади.

А ось як холонокровний саксонець Вільям Коббет описав у книзі «Роки перебування в Америці» (1795) своє захоплення новою людиною, яку створила культура друкованого письма.

356. В Америці серед місцевого населення не часто зустрінеш абсолютного *невігласа*. Кожен фермер тією чи тією мірою читає. Майже не почувеш *провінційного діалекту* чи *акценту*. Немає такого класу, якого французи називають *селюками*, слово, що стало зневажливим прізвиськом в устах низького поріддя нероб, що живуть на відсотки стосовно величезної маси найкорисніших людей Англії, які виконують роботу, виробляють речі й стинаються в битвах. А стосовно до людей, з якими *ти* знайомий, то вони, наскільки мені відомо, добрі, відверті й розсудливі, як і більшість людей в Англії. Вони завжди мають добру освіту, сором'язливі, але без зайвої боязкості, завжди готові поділитися тим, що знають, і ніколи не соромляться визнати те, що знають аж ніяк не все. Вони ніколи не *хваляться* тим, що в них є, і ніколи не *жаліються* на те, чого їм бракує. Вони всі були читачами з юності й можуть вести розмову з вами на різноманітні теми, як політичні, так і наукові. Принаймні вони слухають уважно. Я не знаю випадку, коли американець перервав би того, хто говорить із ним. Ці *врівноваженість* і *спокійна, виважена* манера розмови, а також стриманість часто неправильно сприймаються як відсутність почуттів. І справді, треба розповісти американцеві щось дуже сумне, щоб вичавити з нього сльозу; проте будь-яка цілковито вигадана історія зразу ж спонукає його засунути руки до кишень, про що можуть засвідчити представники жебраків Франції, Італії та Німеччини.

357. Прецінь, тобі довго доведеться зводити до відсутності «*гострої*» англійської мови та *рішучого тону* у висловлюваннях. *Голосна розмова, твердий потиск руки, миттєва згода чи відмова, бурхливі радощі, міцна дружба, смертельна ворожнеча, любов, яка примушує тебе вбивати себе, зненависть, яка примушує вбивати інших*, — усі ці вислови стосуються англійців, у чиїх розумі та серцях будь-яке почуття досягає граничних розмірів. Аби вирішити питання, який характер краще: американський чи англійський, нам варто звернутися до якоїсь *третьої сторони*...

Як Коббет, так і Діккенс уважали за очевидне, що більшість англійців іще не втратили усної, пристрасної повноти свого

характеру. Коббет влучно спостеріг, як книжкова культура створила нову людину в Америці. Нова людина прийняла книжкову мудрість друкованого слова буквально до *серця* та вдягла на себе, як Лір, «зношений одяг стриманості». Вона наче досягла ідеалу Томаса Гакслі, який писав 1868 р. у своєму есеї «Про ліберальну освіту» таке:

У людини, яка здобула ліберальну освіту в юності, на мій погляд, тіло готове слугувати її волі та легко, із задоволенням виконує свою роботу, наче механізм; її інтелект прояснений і холодний, логічний, як машина, всі частини якої працюють злагоджено й потужно; вона, наче парова турбіна, готова виконати будь-який різновид роботи... (Надруковано в «Lay Sermons, Addresses and Reviews», с. 34–35. Див. також Маклюен Г. М. «Механічна наречена: Фольклор індустріальної людини», с. 108.)

Таку саму сентиментальність наближеного до науки світогляду знаходимо й в образі Шерлока Холмса, про якого Дойль в оповіданні «Скандал у Богемії» написав таке:

Гадаю, він був найрозсудливішою та найуважнішою машиною, яку будь-коли бачив світ, але в коханні, гадаю, мав проблеми. Він завжди казав про ці тонкі матерії зневажливо... Ніщо не могло роздратувати його так, як емоції подібного штибу (див. «Механічну наречену», с. 107).

Далі нам стане ще зрозуміліше, чому гутенбергівське прагнення використовувати всіляке знання шляхом уніфікації та переведення мовою чисел наражається на такий спротив, особливо в питаннях статі й раси.

Процес «уніфікації» в соціальному й політичному вимірах дуже добре роз'яснив де Токвіль у «Старому порядку й революції» (с. 83–84, 103, 125).

Я вже показував, як майже в усьому королівстві давно зникли специфічні риси життя в багатьох провінціях, завдяки чому всі французи стали схожими один на одного. Попри відмінності, які ще можна побачити, єдність нації стала очевидною, що також виражено в законодавстві. Що далі ми йдемо

у вісімнадцяте століття, то більшає кількість відповідних королівських наказів, постанов і декретів урядів, за допомогою яких ті самі закони застосовуються до всіх підданих і сприймаються як загальні, універсальні й однакові для всіх; ця ідея проявляє себе в усіх подальших проектах реформ, які з'явилися упродовж тридцяти років перед революцією. Двома століттями раніше для таких законів, кажучи взагалі, не було підстав.

Не тільки провінції стають чимраз більше схожими одна на одну, але й у кожній провінції люди з різних класів, принаймні ті з них, які стоять вище за простий люд, починають бути дедалі більше схожими один на одного, незважаючи на різницю в соціальному стані.

Краще за все це можна побачити на прикладі «інструкцій», що впливають із різноманітних наказів 1789 р. Ті, хто складав їх, мали різні інтереси, але в усьому іншому вони схожі. Ще більше вражає те, що всі ці люди, які поділялися на ворогуючі партії та угруповання, попри значну «віддаленість» одної від іншої, стали настільки схожими, неначе раптово помінялися місцями так, що їх неможливо відрізнити. Навіть більше, якщо б людині було дано виразити найглибші прагнення свого духу, то ті примарні межі, що розділяють цих схожих один на одного людей, здалися б їм такими, що суперечать і суспільним інтересам, і самому здоровому глузду. Вони б виявили, що всі однаково прагнуть єдності. Кожен тримався своїх приватних відмінностей лише тому, що й усі решта робили те саме, проте всі вони прагнули розчинитися в загальній масі за умови, що ніхто не буде прагнути відокремитись або вивищитися над усіма.

Водночас із гомогенізацією верств людей і звичаїв у процесі поширення писемності стрімко розвивався феномен товарів широкого вжитку та їхнього місця в житті людей.

Люди вісімнадцятого століття майже не знали такої пристрасності, як потяг до матеріального комфорту, який, можна сказати, призводить до нашого уярмлення та легко змішується з багатьма чеснотами, такими як любов до родини, життєва респектабельність, серйозне ставлення до релігії та старанне, хоча й помірковане, поклоніння суспільним святощам, що є необхідним елементом громадської поваги, проте ніколи не зможе породити героїзм — чесноту чоловіка, а не громадянина.

Люди вісімнадцятого століття були одночасно кращими й гіршими за нас.

У ті часи французи були небайдужими до розваг і обожнювали втіхи; можливо, не були такими постійними у звичках і розкутими в пристрастях та ідеях, як люди сьогодення, але вони нічого не знали про розмірене та зважене потурання своїй чуттєвості, таке характерне для наших днів. Вищі класи більше переймалися насолодою життям, аніж прагненням зробити його комфортнішим, вони радше прагнули слави, ніж багатства.

Навіть людина з середнього класу не була повністю захоплена гонитвою за комфортом, вона часто жертвовно зневажала цю гонитву заради витончених утіх — окрім грошей, були також інші цінності. «Я знаю своїх співвітчизників, — гордовито писав один із сучасників, — вони вміють розумно витратити гроші, але не збираються слугувати їм, вони готові повернути собі колишніх богів — славу, хоробрість і, не побоююся цього слова, велич».

РОЗУМ МАКІАВЕЛЛІ Й РОЗУМ ТОРГОВЦЯ ОДНАКОВІ У СВОЄМУ БАЖАННІ СЕГМЕНТАЦІЇ ВЛАДИ, ВІДОКРЕМИВШИ ВЛАДУ ВІД МОРАЛІ ТА ГРОШІ ВІД МОРАЛІ

Як пояснив Тейяр де Шарден у «Феномені людини», нові винаходи — це інтеріоризація більш ранніх технологічних структур у людині, і тому вони накопичуються, як у схроні. Ми ж вивчаємо в цьому дослідженні інтеріоризацію технології друкування та його вплив на формування нової людини. Тейяр де Шарден писав про наш час, який накопичив велику кількість нових технологій для інтеріоризації: «По-перше, здатність винаходити, яка так швидко посилилась у теперішній час завдяки раціональному об'єднанню всіх дослідницьких сил, дає змогу казати про великий стрибок еволюції» (с. 305).

У прикладного знання немає ніяких таємниць. Воно полягає в поділі будь-якого процесу, або ситуації, або людської істоти. У цьому й полягає сутність макіавеллівського методу здійснення влади, з якого, як ми бачили вище, кепкували Бен Джонсон і Шекспір. Спершу ми намагаємося з'ясувати, як людина «працює», тобто ставимось до неї як до машини. Потім

ми відокремлюємо ті пристрасті, які керують нею, тобто паливо цієї машини. І людина ваша. Віндхам Льюїс чудово описав цю макіавеллівську техніку, втілену в елизаветинському театрі, у своїй книзі «Лев і лисиця», уривки з якої ми вже наводили, коли вели мову про голлівудський характер італійської архітектури.

Не тільки люди зводяться до речей за допомоги сегментації та каталогізації, посилених новою культурою друку. У своїй статті «Метод Рамуса і комерційне мислення» отець Онґ зазначив таке:

Методи масового виробництва, використовувані для видавництва книжок, зробили можливим і навіть необхідним уявлення про книжку не як про форму репрезентації слова — об'єкт, який слугує обмінові думками, а радше як про річ. Книжки дедалі частіше почали розглядатись як продукт ремесла і як товар, який треба продавати. Слова, жива мова тут у певному розумінні матеріалізуються. Навіть іще до появи друку можна помітити матеріалізацію слова, проведену середньовічною терміністською логікою. Я вже детально обговорював психологічний зв'язок між терміністською логікою, логікою змісту, яка заступила її в епоху гуманістів, і розвитком форм комунікацій, що сприяли появі друку. Терміністська логіка ще була живою в Парижі за часів юності Рамуса, завдяки появі таких особистостей, як Хуан де Селая, Джон Дуллерт, Джон Мейджер і навіть Жан Кантен — більш пізній завзятий послідовник Рамуса. Але традиція терміністської логіки сприяла ре-матеріалізації слова в інтелектуальних цілях. Цей імпульс рематеріалізації йшов з академії. Коли ж ми розглядаємо розвиток друку під кутом зору бюргера, ми бачимо іншу причину для матеріалізації, яка співзвучна першій. Якщо логіки прагнули створити іпостась словам для того, щоб піддати їх формальному аналізу, купці прагнули створити іпостась словам, аби вигідно продати їх...

Не дивно, що візуальні методи Рамуса щодо розділення та каталогізації повинні були, як зазначив Онґ (с. 167–168), «дуже нагадувати сам процес друкування, оскільки переносять деяку організацію на предмет, подаючи його складеним із частин у просторі, подібно до того, як слова подаються в друкованій формі».

Дія друкування — візуальний, послідовний, лінійний процес — не пройшла непоміченою повз чуттєве сприйняття людей шістнадцятого століття. Але перед тим, як ми розглянемо ще драматичніші явища, слід зазначити, як це зробив Онґ, що захоплення «методом» у період Ренесансу мало свій архетип у «процесі шрифтового набору. Для кожного випадку складні неперервні фрази зіставляються з набору вже наявних частин у деякий просторовий шаблон» (с. 168). І цілком ясно, що Рамус спирався у своєму незвичному заході на нові форми чуттєвої організації досвіду, що виникали під час поширення книгодрукування. Нова «людина друкованої книги», яка виникла з появою друкування, далі розглядатиметься в усій її повноті у зв'язку з індивідуалізмом і націоналізмом. А зараз ми спробуємо віднайти засоби, за допомоги яких друкування структурувало ідеї *прикладного* знання завдяки сегментації, переділенню та просуванню до різкішої візуалізації. Цитуємо Онґа (с. 168): «Звісно, таке ускладнення візуального уявлення не обмежується самими лише писаннями Рамуса, а є частиною еволюції друку, чітко демонструючи, як використання друку відокремило слово від його початкового зв'язку зі звуком і спричинило розглядання слова дедалі більше як “річ” у просторі».

Онґ робив винятково важливе зауваження про те (с. 169), що неприйняття Рамусом Аристотеля було викликане несумісністю Аристотеля з культурою друкування.

Відтворення графічного в рукописах вимагає набагато більше праці й сумління, ніж відтворення власне тексту, оскільки під час копіювання рукопису важко контролювати розміщення матеріалу на сторінці. Друкарське відтворення контролює його автоматично... Якщо Рамус насправді захищав свою антиаристотелівську тезу *Quaecumque ab Aristotele dicta essent commentitia esse...* (вивчення висловлювань Аристотеля підтверджує їхню неправильність), він найімовірніше прагнув сказати не те, що Аристотель був неправдивим (звичайна інтерпретація цієї тези), а те, що матеріал Аристотеля було кепсько організовано й ним не можна було належним чином керувати за допомоги «методу».

Інакше кажучи, він був непридатним для гутенберґівської ери.

Пристосування рамусівських схем і логічних побудов до потреб освіти було першим рухом у напрямку наближення освіти до практичної свідомості торговців. Ми залишимо отця Онґа після його останньої цитати, яка поверне нас знову до професора Нефа.

Але в метода Рамуса був іще один аспект, який робив його улюбленцем буржуазії. Він дуже нагадував бухгалтерську справу. Торговець не тільки клопочеться товаром, але також має манеру його записування, за допомоги якої він вибудовує та каталогізує всі артикули на сторінках бухгалтерської книги. Тут найрозмаїтіші товари перемішуються та набувають однозначності — вовна, віск, ладан, вугілля, залізо, коштовності, — незважаючи на те що вони не мають нічого спільного, окрім комерційних цін. Для того щоб керувати товаром за допомоги бухгалтерської книги, немає потреби заглиблюватись у природу товару. Треба знати лише принципи бухгалтерського обліку.

ДАНЦИГ П'ЯСНЮЄ, ЧОМУ ПРИЧИНИ ЕКСПАНСІЇ МОВИ ЧИСЕЛ СЛІД ШУКАТИ В ПОТРЕБАХ, СТВОРЕНИХ ПОЯВОЮ НОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ЛІТЕР

Існує певне співвідношення між пошуком нових, точніших методів для кількісних вимірів у культурному житті та тенденцією до індивідуалізму, котру, як потверджують усі історики, посилив розвиток друкування. Самій технології книгодрукування притаманні засоби квантифікації. Монументальна праця Вільяма І. Томаса і Флоріана Знанецького «Польський селянин в Європі та Америці» необхідна для будь-якого серйозного аналізу впливу культури друкування на культуру селянську. Вони зазначили таке (т. I, с. 182):

Але, звісна річ, тільки-но егоїстичні принципи входять до економічних відносин, їх треба об'єктивно регулювати. І тому одразу впроваджується та стає головним принцип економічної еквівалентності послуг, хоча поруч із ним можуть залишатися деякі старі мірки, засновані на категоріях допомоги й поцінування, які ґрунтуються на суб'єктивних критеріях самопожертви.

Надзвичайна цінність книги «Польський селянин...» полягає в тому, що вона пропонує мозаїчне дослідження подій нашого часу, яке відповідає конфігурації подій, що відбувалися на світанку епохи Гутенберга. Те, що трапилося з польським селянином, який зіткнувся з технологією друкарства та індустріальною організацією, відбулося пізніше (хоча й меншою мірою) з російським і японським селянином, а зараз відбувається в Китаї.

Завершуючи розгляд наведених професором Нефом свідоцтв щодо розвитку прикладного знання та процесу квантифікації впродовж першої фази індустріалізації Заходу, буде корисним зробити наголос на невіддільності еволюції математики від розвитку друку. Тобіаз Данциг у чудовій книзі «Число: мова науки» навів культурну історію математики, після прочитання якої Ейнштейн вигукнув: «Це, поза сумнівом, найцікавіша книга про еволюцію математики, яка потрапляла мені до рук!». Уже від самого початку цієї праці ми знаходимо пояснення зв'язку евклідової організації чуттєвого досвіду із з'явою фонетичної абетки. Фонетичні літери — це мова й водночас міфічна форма західної культури, і тому вони мали силу для перекладання всіх наших чуттів у візуальне, у «малюнковий» або «закритий обмежений» простір.

Більш ніж будь-хто, математик усвідомлює довільний і умовний характер цього неперервного, однорідного візуального простору. Чому? Тому що число як мова науки — це вигадка для зворотного перекладу вигаданого евклідового простору назад до аудіо- та дотикового простору.

Приклад, який навів Данциг на с. 139, стосувався виміру довжини дуги.

Наше уявлення про довжину дуги може бути доброю ілюстрацією. Фізично ця концепція ґрунтується на покрученому дроті. Уявімо, що ми *випрямили* дріт без його *розтягування*; тоді відрізок тепер уже прямого дроту слугуватиме мірою довжини дуги. Але що ми маємо на увазі, коли кажемо «без розтягування»? Ми хочемо відзначити, що цей процес відбувається без зміни довжини. Але це означає також і те, що ми вже знаємо дещо про довжину дуги. Таке формулювання, вочевидь, є *petitio principii*, попереджувальним ударом, і не може бути використане як математичне визначення.

Іншим підходом є описання дуги як послідовності прямо-лінійних ділянок багатокутника, кількість сторін якого неперервно збільшується. Послідовність цих ділянок прагне до якоїсь остаточної межі, і ця межа визначається як границя цієї послідовності.

А те, що справедливо для довжини, є слухним і для площ, об'ємів, мас, рухів, тисків, сил, швидкостей, прискорень і т.ін. Усі ці поняття народились у «лінійному», «раціональному» світі, де існує лише прямолінійне, пласке та однорідне. Тоді ми повинні або відкинути ці елементарні раціональні поняття — а це було б справжньою революцією, позаяк вони глибоко закорінені в нашій свідомості, — або пристосувати їх до світу, який не є ані пласким, ані прямолінійним, ані однорідним.

Але Данциг сильно помилявся, вважаючи, що евклідов простір — лінійний, плаский, прямий, однорідний, глибоко вкорінений у нашому розумі споконвічно. Такий простір — це продукт письменності; він невідомий дописемній або архаїчній людині. Раніше ми бачили, що Мірча Еліаде присвятив велику працю цій темі («Духовне і світське») і показав, що західні поняття простору і часу, неперервні та однорідні, зовсім відсутні в житті архаїчних людей. Вони рівною мірою відсутні й у китайській культурі. Дописемна людина ставиться до унікально структурованого простору і часу на кшталт математичної фізики³³.

Безцінний внесок Данцига полягав у тому, що він показав, як західна людина заради того, щоб зберегти свої капіталовкладення в евклідов простір (себто писемність), винайшла паралельну, але прямо протилежну числову форму, аби впоратися з неевклідовим простором свого повсякденного життя. Він провадив далі (с. 140):

То як можна пристосувати плаский, прямолінійний та однорідний простір до його протилежності — викривленого й неоднорідного простору? Звісно, не через кінцеву кількість кроків! Це диво можна здійснити тільки завдяки *нескінченності*.

³³ Математична фізика в загальних випадках оперує системою нелінійних нестационарних диференціальних рівнянь, які описують реальні викривлені простори, на відміну від лінійних і однорідних просторів. *Прим. пер.*

Привчивши себе дотримуватись елементарних раціональних понять, ми не маємо іншого виходу, ніж розглядати викривлену реальність наших чуттів як кінцеве наближення в нескінченній послідовності *пласких* світів, які існують тільки в нашій уяві.

Диво полягає в тому, що воно працює!

ЯК ГРЕКИ ЗІТКНУЛИСЯ З МОВНОЮ ПРОБЛЕМОЮ, КОЛИ ЧИСЛА ЗАПОЛОНИЛИ ЕВКЛІДІВ ПРОСТІР

ДАВАЙТЕ ЗНОВУ запитаємо себе, чому фонетична абетка створила фіктивний плаский, прямолінійний та однорідний простір? Фонетична абетка, на відміну від складних піктографічних малюнків, вигаданих жерцями-писарями для відправи храмових обрядів, була добре обробленим кодом для комерції. Його було легко вивчити й застосувати на практиці, крім того, він легко пристосовувався до будь-якої мови.

Число ж, кажучи взагалі, становить аудіотактильний код, який не несе змісту без рівної йому високорозвиненої фонетико-літературної культури. Зібрані разом, букви й числа складають могутню машину систоли-діастоли з прямого і зворотного передавання образів людської свідомості в систему «подвійного передавання», яка так сильно приваблювала ранніх гуманістів Ренесансу. І все ж таки сьогодні число — такий самий застарілий, як і фонетична абетка, засіб отримання й застосування досвіду та знань. Зараз ми вже знаходимось у постчисловій і постписемній електронній добі. Данциг як приклад відзначив додесятичну систему числення (с. 14).

Серед найпримітивніших племен Австралії та Африки існує система числення, яка не має ані 5, ані 10, ані 20. Це бінарна система, тобто її основа — число два. Ці дикуни ще не досягли рівня рахування на пальцях. У них є незалежні числа, що визначають один і два, і складні числа до шести. Кількість, яка перевершує число шість, позначається словом «купа».

Данциг зазначив, що навіть рахування на пальцях — це різновид абстракції, або відокремлення тактильної форми від інших